

világháború alatt a sárkeresztesi bíró elintézte egyik legény rokonának a fölmentést. Az érintett viszont mindezt társai előtt eltitkolta. Amikor azok megkapták a behívót, azt mondta, neki is megjött. Együtt mulatott a többiekkel, bement velük Fehérvárra egész a laktanyakapuiig. Csak ott köszönt el nagy gyorsan és vett más irányt. Tettéért egész életében haragudtak rá az *egybeliek*, a vele egyidősek.

Akik pedig beléptek a laktanyakapun, rövidesen a borbély keze alá kerültek. Az uniformizálás jegyében legelőször a hajukat vágták le, elől hat és fél, hátul két és fél centiméter hosszúra. Erről is szólt a nóta:

*Sej mikor mentem Székesfehérvárra,
Egyenest a tüzéraktanyába.
Széket is adnak, hogy üljek le rája,
Éles az olló göndör hajam vágja.
Sej, a göndör hajam lehullik a földre,
Gyere babám szedd föl a kötényedbe!
Sej, ahány szálát fölszedsz a kötényedbe,
Sej, amnyi százszor jussak az eszedbe!*

Másnap pedig megkezdődött a kiképzés ama nehéz időszaka, melynek során a tisztek és altisztek az *angyalbőrbe* öltözött újoncból „embert faragtak”.

Gelencsér József

Polgári olvasókörok Székesfehérváron a dualizmus korában

Székesfehérvár – a török alóli felszabadulást követően – 1703-ban kapta vissza szabad királyi városi jogait, s a XIX. sz. közepéig dinamikusan fejlődő, kulturális téren nem egyszer vezető városaink egyike volt. Közrejátszott ebben a város kedvező földrajzi fekvése, jelentős egyházi szerepe és közigazgatási funkciója. A XIX. sz. második felében ez a fejlődés – a gyorsan iparosodó és fejlődő főváros árnyékában – lelassult. Nyersanyag hiányában az iparosodás lassúbb ütemű volt, mint más városokban. Az 1869. évi népszámláláskor a lakosság számát tekintve az országos rangsorban 22 683 lakosával a 19. helyen állt. Írni és olvasni a lakosság 74 %-a tudott (12. hely). A Belváros, a Palotaváros és a Felsőváros mellé a XIX. sz. közepén szerveződött meg a két új külváros, a Tóváros és a Víziváros.

Az 1800-as évek eleje kis létszámú székesfehérvári polgárságának művelődési igényei még nem nagyon voltak. A reformkorban viszont már jelentkeztek azok a politikai erők és törekvések, amelyek a közművelődés terén a társadalmi összefogásra épülő társaságokat, egyesületeket életre hívták. A város és a megye első olvasóegyletét a kispapok hozták létre az 1820-as évek elején. Az 1838-ban alakult nemesi és polgári kaszinó, valamint az 1840. május 31-én létrejött Fejér Megyei Olvasótársaság történetét Murányi Lajos dolgozta fel.¹

A kiegyezést követően meginduló polgárosodás, a politikai, a gazdasági és a kulturális élet fejlődése megkövetelte a lakosság műveltségi szintjének emelését is. A szabadabb légkörben a lakosság egyes rétegei megalakították az igényeik szerinti művelődési egyesületeket, társaságokat és köröket. Ezek célja a műveltségi szint emelése, az olvasás népszerűsítése, könyvtárak létesítése volt, de komoly politikai szerepet is játszottak. Nagy részük ugyanis Kossuth nevével és 1848 programjával fellépő pártok befolyása alá került, így az egyesületek néhol a korlátozottan működő politikai pártok hiányzó alapszervezeteit is pótolták. 1867. július 3-án jelent meg Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása népnevelési egyletek alakítására, s ezt követően egymás után alakultak az olvasóegyesületek, olvasó népkörök. Az ebben az

¹ *Murányi Lajos: A reformkori Fejér vármegye olvasáskultúrája. A székesfehérvári kaszinók és a Fejér Megyei Olvasótársaság. 1838–1849. Székesfehérvár, 1993.*

időszakban alakult olvasókörok és a reformkor hasonló egyesületei között nem volt szerves kapcsolat. Alapszabályban megfogalmazott egyik fő céljuk volt: önművelés, önnevelés olvasás által. Az alapszabályt az alapító tagok állították össze, általában minták alapján. Jóváhagyásuk a Belügyminisztérium hatáskörébe tartozott. A körök vezető szerve az évenként, néha félévenként ülésező közgyűlés volt, amely megválasztotta a tisztségviselőket és döntött a költségvetésről. Az általában havonta ülésező választmány a két közgyűlés között intézte az ügyeket (könyvek, hírlapok megrendelése, új tagok felvétele stb.). Külső testületek előtt az elnök képviselte a kört, akit elfoglaltsága esetén az alelnök, vagy az igazgató helyettesített. További választott tisztségviselők voltak: pénztáros, jegyző, ügyvéd (a kör jogi képviselése mellett a hátralékok behajtását végezte), és természetesen a könyvtáros. Néha a település köztisztviselőiben álló polgárai közül díszelnököt is választottak, de az gyakran csak formális tisztség volt. A körök működésének anyagi alapját a tagdíjak, a beiratkozási díjak, a társas rendezvények (bálok) bevételei és az adományok jelentették. Kiadásai: a kör helyiségének bérleti díja (ha nem volt saját helyiségük), a könyvek, hírlapok beszerzése, kötetése.

Székesfehérváron 1867 és 1947 között több mint harminc közművelődési, kulturális egyesület működött hosszabb-rövidebb ideig. Történetük, tevékenységük a – talán legjelentősebb – Vörösmarty Kör kivételével² ezidáig nagyrészt feldolgozatlan, többek között azért, mert irataik közül csak kevés maradt fenn. A kutató így elsősorban a korabeli helyi sajtó cikkeire, a körök közgyűléseiről szóló tudósításokra, és a néhány fennmaradt könyvjegyzékre támaszkodhat. Az olvasókörok történetét csak az első világháború kitöréséig kísértem figyelemmel, bár közülük kettő – a Felső- és a Vízvárosi, illetve a Palotavárosi – a két világháború között is működött.

Tóvárosi Olvasókör

1867. május 6-án alakult meg a Vörösmarty Kör, amely 75 éven át volt – változó intenzitással – a város szellemi életének központja. Még abban az évben, július 1-jén megalakult a Tóvárosi Olvasókör is. Részlet az 1867. október 23-án jóváhagyott alapszabályból: „Olvasótársaság alakul ily cím alatt: »Tóvárosi olvasó népkör« a székesfehérvári tóvárosnegyedben lakó részvényes tagokból. Célja: hogy népszerű munkák olvasása s tisztességes társalgás által alkalmat nyújtson a művelődés s ismeret szerzésére.” A kör neve az 1879-es módosított alapszabályban már Tóvárosi Olvasókör, amely „Táncvigalmakból és más egyéb rendkívüli bevételekből, úgy a tagdíjakból befolyó összegben – fő tekintettel a magyar szak- és szépirodalomra – könyveket, földabroszokat, jeles hazafiak, költők és művészek arcképeit, mellszobrait, magyar művészek festményeit, napilapokat, heti vagy havi folyóiratokat rendel és beszerz...” A módosítás szerint vannak alapító tagok (ötven forint alapítvány befizetésével), rendes tagok (évi két forint tagdíj) és olvasó tagok (csak nők, évi két forint tagdíj). A későbbi alapszabály-módosításokat vagy a tagdíjak emelése, vagy a választmány létszámának emelkedése tette szükségessé.

Az alapító elnök Boross Mihály népszerű politikai író és költő volt. Őt követte 1872-ben Fekete János, a vármegye főlevéltárnoka, akinek halála után, 1872-ben Rozgonyi György árvaszéki elnököt, majd 1879-ben Éder József orvost, 1881-ben ismét Rozgonyi Györgyöt választották elnökké. 1882-től 1891-ig Szógyény-Marich Géza, 1892-től 1895-ig Tassy Béla megyei árvaszéki elnök és birtokos, 1895-től 1897-ig báró Fiáth Miklós főispán, 1898-tól 1907-ig Kenessey Gyula töltötte be a tisztséget.

A kör első helyisége az egyik tag, Keresztes Károly házában volt, de 1871-ben már Orsonits Antal Széchenyi utcai vendéglője. 1885-ben költöztek át Éder József Vörösmarty téri házába, majd 1890–91-ben – meglehetősen viharos körülmények között – Tremkó Ferenc Széchenyi utcai vendéglőjébe. (Az Éder-ház nem volt „vendéglővel összekötve”, ezért nem volt alkalmas társas összejövetelek rendezésére. Az átköltözés mellett állók legfőbb érve az volt, hogy „...egy körbe nem csupán bibliázni járnak...”, az ellenpárt attól félt, hogy a kör kocsmává züllik.) Utolsó helyiségüket – már viták nélkül – 1899 nyarán foglalták el, Máté Ferenc Budai út 1. sz. alatti házában, a Glatz-féle vendéglő mellett. Itt 1400 forintért új épületrészt építettek, tágas táncteremmel és egy kisebb olvasóteremmel, s ezek mellé kibérelték a vendéglőt és a kerthelyiséget.

A Tóvárosi Olvasókör tagjai nagyrészt bírák, ügyvédek, városi és megyei tisztviselők voltak. (A kör társadalmi összetétele hasonló volt a Vörösmarty Köréhez.) Voltak vidéki tagok is. A

² Csongor Rózsa: A Vörösmarty Kör története. Székesfehérvár, 1960.

kezdeti időszakban a taglétszám 140–170, de az 1900. évi közgyűlés már 365 tagról adott számot, és még az év májusában belépett a 400. tag. 1901-ben volt csúcspont, 449 taggal, akik közül 120 vidéki olvasó tag.

Az 1890-es években élte a kör virágkorát, s az évtized közepére – még a Vörösmarty Kör is megelőzve – a város szellemi központja lett. A Széchenyi utcai helyiségben ebben az időszakban naponta 60–70 tag fordult meg. Az itt folyó élénk társadalmi élettel a helyi sajtó többször vezércikkben is foglalkozott.

A korszak olvasókörei közül – a Vörösmarty Kör is beleértve – a Tóvárosi Olvasókörnek volt a legnagyobb könyvtára. 1872-ben Csapó Ödön könyvtáros évi jelentése szerint a könyvtár teljesen rendben, a könyvek vászonkötéssel láttattak el. Ekkor 412 kötet könyvük volt, s 328 kölcsönzés alkalmával 612 kötetet kölcsönöztek ki. Az első hat évben 2000 forintot fordítottak könyvekre és lapokra, így 1874-ben már 923 kötet könyv volt a kör könyvtárában. A György Aladár szerkesztésében 1886-ban megjelent Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben című könyv szerint 1884-ben 1409 mű volt a könyvtárban 2778 kötetben. Ezek közül 1562 kötet magyar, 731 francia, 295 német, 145 angol, 7 latin és 38 egyéb nyelvű. A műveknek több mint fele, 813 volt szépirodalom. Már 1874-ben megjelent a kör könyvtárának nyomtatott könyvjegyzéke, de ezt nem ismerjük. Nem maradt fenn az 1880-as jegyzék sem, amely – György Aladárt idézve – „a könyveknek eléggé gondos megválogatásáról tanúskodik”. 1900-ban jelent meg egy 203 művet tartalmazó pótfüzet. Ennek alapján az állomány tartalmi összetételéről természetesen nem kaphatunk képet, hiszen a könyvtár ekkor már 2200 műből állt. A pótfüzetben szereplő művek legnagyobb része szépirodalom: Jókaitól 52 mű, Mikszáth-tól 5 mű, Gárdonyi-tól és Eötvös Józseftől 1-1 mű szerepel benne. A külföldi klasszikusok közül Maupassant, Dosztojevszkij és Zola szerepel a jegyzékben, a lapok közül megvolt a Budapesti Szemle, a Vasárnapi Újság, az Ország Világ és a Természettudományi Közöny néhány évfolyama. A nyitva tartás többször változott, általában heti két-három nap volt nyitva a könyvtár. A városban lakó tagok kettő, a vidékiek négy könyvet kölcsönözhettek egyszerre, egy hónapra. Előfordult, hogy valakinél évekig voltak könyvek, így 1886-ban pl. 146 kötet visszavételét, illetve azok értékét kérték a sajtó útján a késedelmeseiktől, s ez év februárjában a kölcsönzési határidőt 8 napra csökkentették, mert sokan nem kapták meg a kért könyveket.

A kör rendezvényei közül a legjelentősebb az 1900. április 16-án tartott szépirodalmi matiné volt, amelyet a Vörösmarty kápolnásnyéki szülőházán elhelyezendő emléktábla költségeinek támogatására rendeztek. Országos híró írók bevonását ígérték. A Székesfehérvári Hírlap értesülése szerint Rákosi Viktor, Thaly Kálmán, sőt Mikszáth Kálmán neve is felmerült, de a legnevesebb vendégek végül Zempléni Árpád és Szentessy Gyula költők, Farkas Emőd és Gara József írók voltak.

A Tóvárosi Olvasóköri és a Vörösmarty Kör tagjai között ellenséges hangulat uralkodott, holtan többen mindkét egyesületnek tagjai voltak. Először 1903-ban vetődött fel az egyesítés gondolata. Ekkorra a Tóvárosi Olvasóköri anyagi helyzete megrendült. A befolyó tagdíjak már nem fedezték a terembérleti díjat és a könyvvásárlásokat. 1904-ben a Székesfehérvári Kölcsonös Népsegélyező Egyletnél 52 darab húszfilléres heti betétkönyvet váltottak. Ez valójában rejtett tagdíjemelés volt, de az adósság 1906-ra így is elérte a hétezer koronát. 1906-ban vetette fel gróf Széchenyi Viktor főispán ismét az egyesítés gondolatát. A Vörösmarty Körnek ekkor kb. 350–380 tagja volt, a Tóvárosi Olvasókörnek mintegy 300, és 115–120 volt azok száma, akik mindkét egyesületnek tagjai voltak. 1907. január 10-én a két kör küldöttei együttes értekezletet tartottak. Az itt elfogadott indítvány szerint a Tóvárosi Olvasóköri teljes vagyonával beolvad a Vörösmarty Körbe. Az új Vörösmarty Kör alakuló közgyűlése 1907. március 17-én volt. Elfogadták az alapszabályt és megválasztották az új vezetőséget. Ezzel a Tóvárosi Olvasóköri negyven év után megszűnt.

Felső- és Vizivárosi Olvasóköri

1868. január 1-jén alakult, Felsővárosi Olvasóköri néven. Alapszabályát a belügyminiszter 1868. január 12-én hagyta jóvá, s e szerint az olvasóköri célja: „...a népszerű és hasznos munkák által tisztességes társalgásra alkalmat nyújtani egy a felsővárosban e célra bérbeveendő alkalmas helyiségben.” A kitűzött célt „...a legtöbb tagok szellemi igényéhez mért heti és napi, poli-

tikai, gazdászati és népszerű ismeretterjesztő lapok, a gyakorlati életre megkívántató olvasmányok, könyvek s térképek..." beszerzésével kívánták elérni.

Működésének első éveiről csak keveset tudunk. Első elnöke Kaiser Sándor volt, aki azonban 1872-ben már többszöri kérés ellenére sem vállalta a tisztséget, s ezért az 1872. január 14-én tartott közgyűlésen Liszits István választották meg, aki egészen 1895 júniusában bekövetkezett haláláig volt a kör elnöke. Az 1895. október 27-én tartott rendkívüli közgyűlésen Tóth Aladárt, Tóth Antalnak, a Függetlenségi Kör elnökének testvérét választották elnökké. A helyére 1902-ben megválasztott Polczér Pétert 1906-ban Havranek Antal szobrász, kőfaragó, a város közismert polgára követte a tisztségben.

Székhelyeit csak az 1870-es évek második felétől ismerjük: 1892. október 28-ig a felsővárosi Arany Sas vendéglő, majd két évig a Fehér Bányán, ezt követően Katics Gyula vendéglője, s végül a vásártéri Obermayer-féle (később Fekete-) vendéglő.

Sok nehézséggel küzdött története során. Az 1877. évi közgyűlésen Liszits István elnök már csak "...reményli helyrehozhatni a mutatkozott egyleti hanyatlás okait..." A közgyűlés igazgatói jelentése szerint "...az egyesület fő célja – a tagok szellemi, társadalmi tevékenységét élénkíteni, terjesztetni – a mutatkozott közöny karjaiba esett." A hanyatlás okait a kör hibás irányában látták: "...a nép elemeit anyagi élvezetek kizárásával és értelmiekkel kívánta magához édesgetni. A többi körök tagjai időnként kevés barátsággal bírálgatták a felsővárosi olvasóegyletet, s mikor mindenhol a torok és gyomos ünnepek elég gyakoriak voltak, a nevezett kelletlenül eszményiebb életmódot választott – kárára." Többször előfordult, hogy az előre meghirdetett közgyűléseket el kellett halasztani, mert a tagok nem jelentek meg kellő számban. Az 1879. szeptember 9-i választmányi ülésen elhatározták, hogy a kör csak akkor maradhat életben, ha a tagsági díjakból befolyó összeg a kiadásokat fedezi. Aláírási íveket bocsátottak ki, s az ekkor a felszolás határára álló kör végül életben maradt. A tagok száma az első 35 évben általában nem érte el a kétszázat. Először az 1898. február 22-én rendezett rendkívüli közgyűlésen vetődött fel, hogy befogadják a Vízivárosban lakó polgárokat is. A kör ekkori helyisége, a vásártéri Obermayer vendéglő mindkét városrész lakói számára könnyen elérhető volt. Erre végül 1902-ben került sor, s a kör nevét ekkor változtatták Felső- és Vízivárosi Olvasókör-re. A tagok száma 1907-re elérte a 280-at, és az anyagi helyzet is rendeződött.

A könyvtár kezdetben csak lassan gyarapodott. 1876-ban mindössze 195, 1884-ben is csak 513 kötetből állt. Az évi gyarapodás ekkor nem haladta meg a 30-40 kötetet. 1907-ben viszont a könyvtáros már heti 50-55 kölcsönzőről és évi háromezer kötetes forgalomról számolt be. Hetenként csak egyszer volt nyitva, vasárnaponként egy-egy órát. A két ismert nyomtatott könyvjegyzék 1882-ből és 1900-ból való. 1882-ben 277 mű volt a könyvtárban, 436 kötetben, 1900-ban 567 mű, 799 kötetben. Mindkét jegyzéken csak magyar nyelvű művek szerepelnek. Az 1882-es jegyzék kb. egyharmada az ismeretterjesztő és szakirodalom, nagyobb részt magyar szerzők munkái. A szépirodalomból a legtöbb (34) művel Jókai szerepel, a külföldiek közül Dumas 8 művel. A nem szépirodalmi munkák legnagyobb részt történeti, társadalomtudományi könyvek, pl. Ábray Károly és Horváth Mihály kötetei. Az összes mű mintegy 10 %-a volt gazdászati, kertészeti, szőlőműveléssel, borászattal, méhészettel foglalkozó szakmunka, és természettudományi (csillagászat, földrajz) könyv. (A Felsőváros lakói nagyrészt földműveléssel foglalkoztak, az ilyen tárgyú könyvek aránya itt magasabb.) 1900-ban ismét Jókai az első 35 művel, öt követi Jósika Miklós 11 és Mikszáth 8 művel. A világirodalom klasszikusai közül ekkor megvolt Daudet, Goethe, Maupassant, Shakespeare és Zola néhány alkotása, de természetesen mindkét jegyzéken többségben voltak a korban nyilván ismert, népszerű, de mára már nagyrészt elfelejtett szerzők könyvei.

Palotavárosi Olvasókör

1873. március 9-én jelent meg „Több polgár” aláírással a Székesfejérvár című lapban egy felhívás: „A helybeli palota-külvárosi polgárok egy olvasókör megalakítása végett folyó hó 10-én (...) tartandó értekezletre Kostyelik Ferenc úrhoz (...) tisztelettel meghívotnak.” Itt megállapodtak, hogy a „politikai színezet” nélkül megalakuló olvasókör létrehozásához 150 alapító tag szükséges. Az alakuló közgyűlést március 25-én tartották, amikor már több mint 200 aláíró tag volt. Az alapszabályt az 1873. április 6-i közgyűlésen fogadták el. Nagy Ignác ügyvéd, akit 1866-ban választottak meg elnökké, 1913-ban, a kör 40 éves fennállása alkalmából rendezett

díszközgyűlésen így emlékezett: „Mikor a sajtó sebek lassacskán hegedni kezdettek, az ember természetes ösztöne a társaságban való élet követelte már, hogy a legszűkebb családi kör tagításával csoportosabb összejövetelekre is alkalmat, módot nyerjen. Országszerte kezdtek meg alakulni az általános közművelődést célul tűző olvasókörök, ... az olvasókörökben kezdődött ... [a] politikának lassacskán fokozatos beszűrődése. Ott voltak a bizalmas megbeszélések, onnét indult ki minden mozgalom, a szabadság iránti tüntetések ... majd ezután a képviselőválasztások bekövetkeztével a pártalakulások. Itt keletkezett csírája a Palotakülvárosi-olvasókör megalakításának, azért, hogy ezen városrészen leginkább elhelyezkedve levő iparososztály tömörítve együtt tartassék.” Az olvasókör ünnepélyes megnyitására 1873. július 17-én került sor, a Kostyelik vendéglőben. A könyvtár javára itt 20 forint gyűlt össze, s Számmer Imre és Hajós Kálmán könyveket is felajánlott. 1874 márciusára a taglétszám elérte a 300-at, s már ekkor megkezdtek egy dalárda szervezését, Novák Sándor „tűzoltó zene karmester úr” segítségével. A dalárda rövidesen meg is alakult, s Novák Sándor már áprilisban megkezdhette a tanítást.

A kör első elnöke Turják János, a város gazdasági tanácsnoka volt. Őt 1875-ben Ullmann Miklós (ugyancsak városi tanácsnok) követte, 1879-től Szeplelt Nándor, 1883-tól Rainiss Mátyás tanár volt az elnök, aki egyúttal az Iparos Segédek Képző és Segélyző Egyletének is elnöke volt. Lemondása után, 1886-ban választották meg Nagy Ignác ügyvédet, aki több mint 30 évig volt a kör elnöke, s vezetője volt a városban működő Függetlenségi Körnek is.

1873-tól 1895-ig Kostyelik Ferenc Palotai úti vendéglője volt a kör helyisége, illetve – ismét Nagy Ignácot idézve – „...a Kostyelik-féle vendéglőnek e célra nem alkalmas hátsó szobácskájában húzta meg magát”. 1895-től mintegy háromnegyed évig az egyik tag, Boros Sándor iparos azt a nemes ajánlatot tette, hogy addig, míg az adósságok törleszhetők, házában ingyen ad helyiséget a kör részére. Ez az ajánlat mentette meg az olvasókört a tönkremenéstől.” (1895-ben alakult meg Székesfehérváron a Katolikus Néppárt, amely a függetlenségiektől a katolikusok egy részét átvitte a maga táborába.) A legelső teendő ekkor a tagtöborzás volt. Az erőfeszítéseket siker koronázta: az adósságokat sikerült törleszteni, a tagok száma is nőtt, bár a korábbi szintet nem érte el, és általában 200 alatt maradt.

A taglétszám meglehetősen ingadozott ugyan – 1885-ben pl. 121-re csökkent, ezért ebben az évben gyűjtőíveket bocsátottak ki – az egyesület kb. húsz évig megrázkódtatás nélkül működött. Az 1890-es évek közepére azonban válságba került. Nagy Ignác így emlékezett erre az időszakra: „Majd hogy szét nem morzsolta az egyházpolitikai viszály, mely létrehozta a katolikus köröket ezen olvasó kör hátrányára is, s tagjai száma 40-re apadt. Már-már a feloszlásra és a könyvtár elárverezésére gondoltak, midőn a legválságosabb helyzetben Boros Sándor iparos azt a nemes ajánlatot tette, hogy addig, míg az adósságok törleszhetők, házában ingyen ad helyiséget a kör részére. Ez az ajánlat mentette meg az olvasókört a tönkremenéstől.” (1895-ben alakult meg Székesfehérváron a Katolikus Néppárt, amely a függetlenségiektől a katolikusok egy részét átvitte a maga táborába.) A legelső teendő ekkor a tagtöborzás volt. Az erőfeszítéseket siker koronázta: az adósságokat sikerült törleszteni, a tagok száma is nőtt, bár a korábbi szintet nem érte el, és általában 200 alatt maradt.

Az 1870-es évek végén a Palotavárosi Olvasókör volt a kiindulópontja a székesfehérvári függetlenségi mozgalomnak. A megalakuló Függetlenségi Kör, Nagy Ignác visszaemlékezése szerint „...a Palotakülvárosi-Olvasókör kebeléből indult ki, itt izmosodott meg és hosszú időn mindkét körnek együttes, közös helyisége volt, a Kostyelik Ferenc utóbb Horváth Mihály vendéglőjében.” Az olvasókörben kezdte politikai pályáját pl. Saára Gyula, aki később a Függetlenségi Kör elnöke, majd a város polgármestere lett. Az 1909-es Székesfehérvári Naptár írta róla: „A politikai téren 1878-ban találkozhattuk először nevével. A Palotakülvárosi Olvasókör, mely ez időben kiindulópontja volt minden függetlenségi, ellenzéki mozgalomnak, jegyzőjévé, majd pedig igazgatójává választotta.”

A korszak székesfehérvári olvasókörei közül a palotavárosinak volt a második legnagyobb könyvtára. 1884-ben könyvtárjukban 683 mű volt, 1034 kötetben. Ekkor itt volt a legnagyobb a szépirodalom aránya: 75 %. Az 1890-ben megjelent nyomtatott könyvjegyzék 711 művet tartalmaz (1385 kötet). Élén a könyvtáros figyelmeztetése: „nagyobb szabású műből csak egyet, a kisebbekből kettőt” lehet kölcsönözni, két hétre. „Egyúttal figyelmeztetik az olvasó közönség, hogy az olvasás végett kiadott műveket tisztán tartsa, azokban semmiféle megjegyzést, sőt mi több lapkiszakítást és könyvtári szám leszakítást – mint ezt a tapasztalás bizonyította – ne tegyen, mert a könyvekben okozott bármiféle károkért felelős és a megrongált vagy elveszített könyveket beszerezni, vagy a választmány által meghatározandó pénzüsszeget a kör pénztárába befizetni tartozik.” A könyvtáros ebben az időben Békefi (Szaller) István volt, aki 1848-ban

Székesfehérváron született, itt végezte tanulmányait, majd színész lett. 1880-ban visszatért Székesfehérvárra városi hivatalnoknak. Elbeszéléseket, verseket írt, 1890-ben önálló kötete is megjelent. A gondosan összeállított címjegyzék a szerzőn és a címen kívül közli a műfajt (elbeszélés, regény, korregény, rege, tanulmány, jellemrajz stb.), a kötetszámot és a „raktári jelzetet” (polcszám és könyvszám). 1890-ben is 75 % a szépirodalom, ennek több mint fele magyar szerző műve. A legnépszerűbb itt is Jókai 83 művel és Jósika Miklós 20 művel. A külföldi szépirodalom nagyobb része a kor népszerű, olvasott írónak csekély irodalmi értéket képviselő könyve (Conway, Feulliet, Gaboriau, Greville). A mintegy 160 szak- és ismeretterjesztő könyv 60 %-a történelmi, politikai irodalom és életrajz. A természettudomány és a mezőgazdaság az ismeretterjesztőn belül 15 %. Lexikon csak a Közhasznú ismeretek tára 12 kötete.

Székesfehérvári Polgári Kör

A Tóvárosi Olvasókör 1890–91. évi helyiségváltoztatása szakadást idézett elő. A változtatást ellenzők 1891. január 11-én megalakították a Székesfehérvári Polgári Kört, Tóváros székhellyel. Céljai között szerepelt – a művelődés terjesztése, a közszellem fejlesztése mellett – társadalmi kérdések, városi és megyei közügyek feletti eszmecsere is. Elnöke a Tóvárosi Olvasókör korábbi elnöke, Szőgyény-Marich Géza volt és a Tóvárosi Olvasókörből került ide Salamon Károly könyvtáros is. A könyvtárról csak annyit tudunk, hogy 1891-ben adományokból 66 kötettel gyarapodott. Utolsó „életjele”: az 1897. december 20-ra kitűzött közgyűlés elmaradt, mert a tagok nem jelentek meg kellő számban.

* * *

A dualizmus korának székesfehérvári olvasóköréi közül a legegységesebb közművelődési tevékenység a Tóvárosi Olvasókörben folyt. Elsősorban azért, mert ez az egyesület kötődött a legkevésbé a nevében szereplő városrészhez, igyekezett a város egész területét átfogni, és hatókörét annak környekére is kiterjesztette.

A helyi sajtó nem volt mindig elégedett az olvasókörök működésével. Az 1870-es években főleg az ismeretterjesztő előadások hiányát rótták fel, később azt írták, hogy a „kártyapénz summájának nagyobbításán kívül édes kevés célt valósítanak ott meg”, s a legjobb esetben a kártyázáson kívül még újságot olvasnak.

Jelentőségüket túlértékelni, vagy alábecsülni egyformán hiba volna. Nyilvános városi könyvtár hiányában – más egyesületekkel együtt – fontos szerepet játszottak a város lakosságának olvasnivalóval való ellátásában és színterei voltak a közösségi művelődésnek.

Komlósi József

A székesfehérvári egyházmegye kulturális értékmentő munkája a harmincas években

Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök nagyszabású művelődéspolitikus volt. Kormányzásának első évtizedében bámulatos léptékű munka folyt egyházmegyéjében: ekkor történt a püspöki és szeminárium könyvtárak katalogizálása, a püspöki levéltár anyagának rendezése, valamint egyházművészeti emlékekből egy állandó(ra tervezett) kiállítás berendezése. Az alábbiakban ennek a munkának a mozgatórugóit és részleteit szeretném ismertetni.

Elsősorban pontosan be kell határolnunk azt az időszakot, amelyben e nagyszabású munkára sor került. 1934-ben kezdődött meg az a módszeres építkezés, amelynek leglátványosabb eredménye – egyúttal az egész folyamat csúcspontja – az Egyházmegyei Múzeum 1938. október 13-i megnyitása lett. Mivel Shvoy Lajos 1927-ben vette át az egyházmegye kormányzását, adódik a kérdés, hogy miért nem kezdte meg előbb ezt a tevékenységet, ha az – mint a történetek mutatják – annyira szívügye volt. A válasz egyszerű: nem volt rá előbb pénz. A székesfehérvári egyházmegye Prohászka Ottokár püspök halálakor az anyagi összeomlás, a csőd szélén állt. Ezt elsősorban a főpásztor túlzott jótékonykodása és kellően meg nem alapozott, súlyos